

TEMA 28. La gràcia i les virtuts

La gràcia és la font de l'obra de la santificació; sana i eleva la natura i ens fa capaços d'obrar com a fills de Déu.

1. La gràcia

Des de tota l'eternitat, «abans de crear el món» (Ef 1,4), Déu ha cridat l'home a participar de la seva pròpia vida trinitària, que és el fi últim de les criatures lliures. Lògicament es tracta d'una iniciativa de Déu, és a dir, d'una gràcia. «Aquesta vocació a la vida eterna és *sobrenatural*» (*Catecisme* 1998).¹ Per conduir-nos cap a aquest fi últim sobrenatural, Déu ens concedeix ja ara un inici d'aquesta participació, que serà plena en el cel: és el que sant Tomàs anomena la «incoació de la glòria».² Aquest do és la *gràcia santificant*, amb les característiques següents:

— «és el do gratuït que Déu ens ha fet de la seva vida, infosa per l'Esperit Sant en les nostres ànimes per guarir-les del pecat i santificar-les» (*Catecisme* 1999);

— «és una *participació de la vida de Déu*» (*Catecisme* 1997; cf. 2Pe 1,4) que ens divinitza (cf. *Catecisme* 1999);

— és, per tant, una *vida nova*, sobrenatural, com un naixement nou pel qual som constituïts en fills de Déu per adopció, partícips de la filiació natural del Fill: «fills en el Fill»;³

— ens introdueix així en la intimitat de la vida trinitària. Com a fills adoptius, mitjançant l'Esperit Sant (cf. Rm 8,15; Ga 4,6), que ens fa conformes al Fill unigènit, podem anomenar «Pare» a Déu (cf. *Catecisme* 1997);

— és «gràcia de Crist», perquè en la situació present —és a dir, després del pecat i de la redempció obrada per Jesucrist— la gràcia ens arriba com a participació de la gràcia de Crist (cf. *Catecisme* 1997): «De la seva plenitud tots n'hem rebut gràcia rere gràcia» (Jn 1,16). La gràcia ens configura amb Crist (cf. Rm 8,29); originant-se en Crist, ens arriba en l'Església i a través de l'Església, el seu cos, mitjançant la paraula de Déu i els sacraments, especialment el baptisme (cf. *Catecisme* 1997);

— és «gràcia de l'Esperit Sant», perquè l'Esperit Sant la infon en l'ànima,⁴ el qual inhabita en l'ànima del cristià com en un temple (cf. Rm 8,9; 1Co 3,16s; 6,19s), juntament amb el Pare i el Fill.

La gràcia santificant s'anomena també *gràcia habitual* perquè és una disposició estable que perfecciona l'ànima per la infusió de les virtuts, per fer-la capaç de viure amb Déu i

¹ Aquesta vocació «depèn totalment de la iniciativa gratuïta de Déu: únicament Déu pot revelar-se i donar-se ell mateix. Ultrapassa les capacitats de la intel·ligència i les forces de la voluntat humana, com de tota criatura (cf. 1Co 2,7-9)» (*Catecisme* 1998).

² Sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 2-2.24.3.2.

³ Concili II del Vaticà, const. *Gaudium et spes* 22. Cf. Rm 8,14-17; Ga 4,5-6; 1Jn 3,1.

⁴ Qualsevol do creat procedeix del Do increat, que és l'Esperit Sant. «I l'esperança no enganya, perquè Déu, donant-nos l'Esperit Sant, ha vessat el seu amor en els nostres cors» (Rm 5,5; cf. Ga 4,6).

d'obrar pel seu amor (cf. *Catecisme* 2000).⁵ Per això es pot parlar d'un «estat de gràcia» en el cristià.

La gràcia obra dos efectes principals en l'home: la justificació i la santificació.

2. La justificació

Com que tothom neix en un estat pecaminós, «pecat original» (cf. Ef 2,3), la primera obra de la gràcia en nosaltres és la justificació (cf. *Catecisme* 1989). S'anomena justificació al pas de l'estat de pecat a l'estat de gràcia (o «de justícia», perquè la gràcia ens fa «justos»)⁶. S'esdevé en el baptisme, i cada vegada que Déu perdona els pecats mortals i infon la gràcia santificant (ordinàriament en el sagrament de la penitència).⁷ La justificació «és l'obra més excel·lent de l'amor de Déu» (*Catecisme* 1994; cf. Ef 2,4-5).

3. La santificació

Déu no nega a ningú la seva gràcia, perquè «vol que tots els homes se salvin» (1Tm 2,4): tothom és cridat a la santedat (cf. Mt 5,48).⁸ La gràcia «és en nosaltres la font de l'obra de la santificació (cf. Jn 4,14; 7,38-39)» (*Catecisme* 1999); sana i eleva la nostra natura —malmesa pel pecat d'origen—, ens fa capaços d'obrar com a fills de Déu⁹ i permet reproduir en el batejat la imatge de Crist (cf. Rm 8,29): és a dir, com deia sant Josepmaria, fa que cadascú sigui capaç de ser *alter Christus*, un altre Crist. Aquesta semblança amb Crist es manifesta especialment a través de les virtuts.

La santificació és el progrés en la santedat. Consisteix en la unió cada vegada més íntima amb Déu (cf. *Catecisme* 2014), fins que el cristià arriba a ser no només un altre Crist sinó *ipse Christus*, el mateix Crist:¹⁰ és a dir, una sola cosa amb Crist, com a membre seu (cf. 1Co 12,27). Per créixer en la santedat cal cooperar lliurement amb la gràcia, i això exigeix esforç, lluita, a causa del desordre que el pecat ha introduït (el *fomes peccati*, la inclinació al pecat). «No hi ha santedat sense renúncia i combat espiritual (cf. 2Tm 4)» (*Catecisme* 2015).¹¹

En conseqüència, per vèncer en la lluita ascètica, abans que res cal demanar a Déu la gràcia mitjançant la pregària i la mortificació —«l'oració dels sentits»¹²— i rebre-la en els sagraments.¹³

⁵ Cal distingir entre la *gràcia habitual* i les *gràcies actuals*, «que designen les intervencions divines, ja sigui en l'origen de la conversió, ja sigui en el curs de l'obra de la santificació» (*loc. cit.*).

⁶ «La justificació comporta el perdó dels pecats, la santificació i la renovació de l'home interior» (Concili de Trento: DS 1528).

⁷ En els adults, aquest pas és fruit de la moció de Déu (gràcia actual) i de la llibertat de l'home. «Sota la moció de la gràcia, l'home es gira cap a Déu i es deslliga del pecat; així acull el perdó i la justícia de dalt [la gràcia santificant]» (*Catecisme* 1989).

⁸ El Senyor ha volgut recordar aquesta veritat, amb especial força i novetat, per mitjà dels ensenyaments de sant Josepmaria, des del 2 d'octubre del 1928. L'Església l'ha proclamada en el Concili II del Vaticà (1962-65): «Tots els fidels, de qualsevol estat o condició, són cridats a la plenitud de la vida cristiana i a la perfecció de la caritat» (Concili II del Vaticà, const. *Lumen gentium* 40).

⁹ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 3.2.12c.

¹⁰ Cf. sant Josepmaria, *És Crist que passa* 104.

¹¹ Però la gràcia «no s'oposa gens a la nostra llibertat, quan aquesta correspon al sentit de la veritat i del bé que Déu ha posat al cor de l'home» (*Catecisme* 1742). Al contrari, «la gràcia respon a les aspiracions profundes de la llibertat humana, i la crida a col·laborar-hi per a la perfecció» (*Catecisme* 2022).

En l'estat actual de la natura humana, ferida pel pecat, la gràcia és necessària per viure sempre d'acord amb la llei moral natural.

¹² Sant Josepmaria, *És Crist que passa* 9.

¹³ Per assolir la gràcia de Déu comptem amb la intercessió de la nostra Mare Maria santíssima, mitjancera de totes les gràcies, i també amb la de sant Josep, els àngels i els sants.

La unió amb Crist només serà definitiva en el cel. Per això, ningú no té garantida anticipadament la salvació; cal demanar a Déu la gràcia de la perseverança final, és a dir, el do de morir en gràcia de Déu (cf. *Catecisme* 2016 i 2849).

4. Les virtuts teologals

En general, *la virtut* «és una disposició habitual i ferma a fer el bé» (*Catecisme* 1803).¹⁴ Entre totes les virtuts, «les virtuts teologals es refereixen directament a Déu. Disposen els cristians a viure en relació amb la Santíssima Trinitat» (*Catecisme* 1812). «Són infoses per Déu en l'ànima dels fidels per fer-los capaços d'actuar com a fills seus» (*Catecisme* 1813).¹⁵ Les virtuts teologals són tres: la fe, l'esperança i la caritat (cf. 1Co 13,13).

La fe «és la virtut teologal per la qual creiem en Déu i en tot allò que ell ens ha dit i revelat, i que la santa Església ens proposa creure» (*Catecisme* 1814). Per la fe «l'home s'ofereix lliurement tot sencer a Déu»,¹⁶ i s'esforça per conèixer i fer la voluntat de Déu: «Viurà el qui és just per la fe» (Rm 1,17).¹⁷

«El deixeble de Crist no solament ha de guardar la fe i viure'n, sinó que també l'ha de professar, n'ha de donar testimoniatge amb certesa i ha de difondre-la» (*Catecisme* 1816; cf. Mt 10,32-33).

L'esperança «és la virtut teologal per la qual desitgem el Regne del cel i la vida eterna com la nostra felicitat, bo i posant la confiança en les promeses del Crist i recolzant-nos, no pas en les nostres forces, sinó en l'auxili de la gràcia de l'Esperit Sant» (*Catecisme* 1817).¹⁸

La caritat «és la virtut teologal amb què estimem Déu per ell mateix sobre totes les coses, i el nostre proïme com a nosaltres mateixos per l'amor de Déu» (*Catecisme* 1822). Aquest és el *manament nou* de Jesucrist: «que us estimeu els uns als altres tal com jo us he estimat» (Jn 15,12).¹⁹

¹⁴ Per contra, els vicis són hàbits morals que les obres dolentes engendren, i inclinen a repetir-les i a empitjorar.

¹⁵ De manera anàloga a com l'ànima humana obra a través de les seves potències (l'enteniment i la voluntat), el cristià en gràcia de Déu obra a través de les virtuts teologals, que són com les potències de la «natura nova» elevada per la gràcia.

¹⁶ Concili II del Vaticà, const. *Dei Verbum* 5.

¹⁷ La fe es manifesta en les obres: la fe viva «actua per l'amor» (Ga 5,6), mentre que «la fe sense les obres és morta» (Jm 2,26), encara que el do de la fe roman en qui no ha pecat directament contra aquesta virtut (cf. Concili de Trento: DS 1545).

¹⁸ Cf. He 10,23; Tt 3,6-7. «La virtut de l'esperança respon a l'aspiració a la felicitat posada per Déu en el cor de cada home» (*Catecisme* 1818): el purifica i l'eleva, protegeix del descoratjament, eixampla el cor amb l'espera de la benaurança eterna, preserva de l'egoisme i condueix a l'alegria (cf. *loc. cit.*). Hem d'esperar la glòria del cel que Déu ha promès als qui l'estimen (cf. Rm 8,28-30) i fan la seva voluntat (cf. Mt 7,21), segurs que amb la gràcia de Déu podem perseverar fermes «fins a la fi» (Mt 10,22) (cf. *Catecisme* 1821).

¹⁹ La caritat és superior a totes les virtuts (cf. 1Co 13,13). «Si [...] no estimés, no seria res [...], de res no em serviria» (1Co 13,1-3).

«L'exercici de totes les virtuts és animat i inspirat per la caritat» (*Catecisme* 1827). És la *forma de totes les virtuts*: les «informa» o «vivifica», perquè les orienta cap a l'amor de Déu. Sense la caritat, les altres virtuts són mortes.

La caritat purifica la nostra facultat humana d'estimar i l'eleva a la perfecció sobrenatural de l'amor diví (cf. *Catecisme* 1827). Hi ha un ordre en la caritat. La caritat es manifesta també en la correcció fraterna (cf. *Catecisme* 1829).

5. Les virtuts humanes

«Les *virtuts humanes* són actituds fermes, disposicions estables, perfeccions habituals de l'enteniment i de la voluntat que regulen els nostres actes, ordenen les nostres passions i guien la nostra conducta segons la raó i la fe. Donen facilitat, domini i goig per dur una vida moralment bona. [...] Les virtuts morals són humanament adquiribles. Són els fruits i les llavors d'actes moralment bons» (*Catecisme* 1804).²⁰

Entre les virtuts humanes n'hi ha quatre d'anomenades cardinals, perquè totes les altres s'agrupen al seu voltant. Són la prudència, la justícia, la fortalesa i la templança (cf. *Catecisme* 1805).

— La *prudència* «és la virtut que disposa la raó pràctica a discernir en tota circumstància el nostre veritable bé i a escollir els mitjans justos per aconseguir-lo» (*Catecisme* 1806). És la «regla recta de l'acció»,²¹ i és fonamental perquè la resta de virtuts actuïn correctament.

— La *justícia* «és la virtut moral que consisteix en la voluntat ferma i constant de donar al proïsme allò que li és degut» (*Catecisme* 1807).²²

— La *fortalesa* «és la virtut moral que assegura en les dificultats la fermesa i la constància a cercar el bé. Aferma la resolució de fer resistència a les temptacions i de superar els obstacles en la vida moral. La virtut de la fortalesa fa capaç de vèncer la por, fins i tot de la mort, d'afrontar la prova i les persecucions. Disposa a anar fins a la renúncia i el sacrifici de la vida per defensar una causa justa» (*Catecisme* 1808).²³

— La *templança* «és la virtut moral que modera l'atractiu dels plaers i procura l'equilibri en l'ús dels béns creats. Assegura el domini de la voluntat sobre els instints» (*Catecisme* 1809). La persona temperada orienta cap al bé els apetits sensibles i no es deixa arrossegar per les passions (cf. Sir 18,30). El Nou Testament l'anomena «moderació» o «sobrietat» (cf. *Catecisme* 1809).

Pel que fa a les virtuts morals, s'afirma que *in medio virtus*. Això vol dir que la virtut moral consisteix en un equilibri entre un defecte i un excés.²⁴ Però *in medio virtus* no és una crida a la mediocritat. La virtut no és el terme mitjà entre dos o més vicis, sinó la rectitud de la voluntat que —com un cim— s'oposa a tots els abismes que són els vicis.²⁵ A més, les virtuts teologals no tenen límit: mai no es pot creure bastant en Déu,

²⁰ Com s'explicarà en l'apartat següent, el cristià desenvolupa aquestes virtuts amb l'ajuda de la gràcia de Déu, que, en guarir la natura, dóna força per practicar-les i les ordena cap a un fi més alt.

²¹ Sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 2-2.47.2c. Mena a jutjar rectament sobre la manera d'obrar: no retreu de l'acció. «No es confon ni amb la tímidesa o la por, ni amb la duplicitat o la dissimulació. Hom l'anomena *auriga virtutum*: condueix les altres virtuts indicant-ne la regla i la mesura. [...] Gràcies a aquesta virtut, apliquem sense error els principis morals als casos particulars i superem els dubtes sobre el bé que cal practicar i el mal que cal evitar» (*Catecisme* 1806).

²² L'home no pot donar a Déu el que li deu o el que és just en sentit estricte. Per això, la justícia envers Déu es diu més pròpiament «virtut de la religió», «ja que Déu en té prou que complim en la mesura de les nostres possibilitats» (sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 2-2.57.1.3).

²³ «En el món passareu tribulacions, però tingueu confiança: jo he vençut el món» (Jn 16,33).

²⁴ Per exemple, la laboriositat consisteix a treballar tot el que cal, és un equilibri entre un menys i un més. S'oposa a la laboriositat treballar menys del que cal, perdre el temps, etc. I també s'hi oposa treballar sense mesura, sense respectar totes les altres coses que també s'han de fer (els deures de pietat, de l'atenció a la família, del repòs just i necessari, de la caritat, etc.).

²⁵ El principi *in medio virtus* és vàlid només per a les virtuts morals, les quals tenen per objecte els mitjans per assolir el fi, i en els mitjans hi ha sempre una mesura. En tot cas, sempre es pot continuar creixent en totes les virtuts de manera indefinida: sempre es pot ser més prudent, més just, més fort, més

ni esperar prou en ell, ni estimar-lo prou: *Fac me tibi semper magis credere, in te spem habere, te diligere*, «feu que jo en vós sempre tingui fe major, més ferma esperança, més ardent amor» (himne *Adoro te devote*).

6. Les virtuts i la gràcia. Les virtuts cristianes

Les ferides que el pecat original ha deixat en la natura humana dificulten l'adquisició i l'exercici de les virtuts humanes (cf. *Catecisme* 1811).²⁶ Per adquirir-les i practicar-les, el cristià compta amb la gràcia de Déu, que sana la natura humana.

Però les virtuts humanes soles no menen l'home a la salvació. La finalitat principal de la gràcia és la d'*eleva*r la natura humana a participar de la natura divina i fer que les obres de l'home siguin meritòries i agradables a Déu. Alhora, la gràcia eleva aquestes virtuts al pla sobrenatural (cf. *Catecisme* 1810) i porta la persona humana a actuar segons la recta raó il·luminada per la fe: en una paraula, a imitar Crist. D'aquesta manera, les virtuts humanes arriben a ser *virtuts cristianes*.²⁷

7. Els dons i els fruits de l'Esperit Sant

«La vida moral dels cristians se sosté amb els dons de l'Esperit Sant. Aquests dons són disposicions permanents que fan l'home dòcil als impulsos de l'Esperit Sant» (*Catecisme* 1830).²⁸ Els dons de l'Esperit Sant són set (cf. *Catecisme* 1831):

1r, do de saviesa: per comprendre i jutjar amb encert sobre els dissenys divins;

2n, do d'enteniment: per penetrar en la veritat sobre Déu;

3r, do de consell: per jutjar i secundar els dissenys divins en les accions singulars;

4t, do de fortalesa: per escometre les dificultats en la vida cristiana;

temperat. Altrament, deixar de créixer voldria dir que no s'ha obrat conforme a la regla de la virtut, cosa que implicaria caure en el vici oposat.

En canvi, aquest principi no és vàlid en el cas de les virtuts teologals, que hem estudiat en l'apartat anterior. Aquestes virtuts (la fe, l'esperança i la caritat) tenen directament Déu com a objecte. Per això, no hi cap un excés: no és possible «creure massa» o «esperar massa en Déu» o «estimar-lo en excés».

²⁶ La natura humana està ferida pel pecat. Per això presenta inclinacions que no són naturals, sinó conseqüència del pecat. De la mateixa manera que no és natural coixejar, sinó conseqüència d'una malaltia —i no seria natural encara que tothom coixegés—, tampoc no són *naturals* les ferides que el pecat original i els pecats personals han deixat en l'ànima: la tendència a la supèrbia, a la mandra, a la sensualitat, etc. Amb l'ajuda de la gràcia i amb l'esforç personal aquestes ferides es poden anar guarint, de manera que l'home sigui i es comporti com correspon a la seva natura i la seva condició de fill de Déu. Aquesta *salut* s'aconsegueix per mitjà de les virtuts. De manera semblant, la *malaltia* s'agreuja pels vicis.

²⁷ En aquest sentit, hi ha una prudència que és virtut humana i una prudència sobrenatural que és virtut infusa per Déu en l'ànima, juntament amb la gràcia. Perquè la virtut sobrenatural pugui produir fruit —actes bons— necessita la corresponent virtut humana (això mateix s'esdevé amb les altres virtuts cardinals: la virtut sobrenatural de la justícia requereix la virtut humana de la justícia, i el mateix s'esdevé amb la fortalesa i la templança). Altrament dit, la perfecció cristiana —la santedat— exigeix i implica la perfecció humana.

²⁸ Es pot afegir, per ajudar a comprendre la funció dels dons de l'Esperit Sant en la vida moral, la següent explicació clàssica: així com la natura humana té unes potències (la intel·ligència i la voluntat) que li permeten realitzar les operacions d'entendre i voler, així la natura elevada per la gràcia té unes potències que li permeten realitzar actes sobrenaturals. Aquestes potències són les virtuts teologals (la fe, l'esperança i la caritat). Són com els remes d'una barca, que permeten avançar en direcció al fi sobrenatural. No obstant això, aquest fi ens supera de tal manera que no n'hi ha prou amb les virtuts teologals per arribar a assolir-lo. Déu concedeix, juntament amb la gràcia, els dons de l'Esperit Sant, que són noves perfeccions de l'ànima que permeten que sigui moguda pel mateix Esperit Sant. Són com la vela d'una barca, que permet avançar amb la bufada del vent. Els dons ens perfeccionen amb vista a fer-nos més dòcils a l'acció de l'Esperit Sant, que es converteix així en el motor de les nostres obres.

5è, do de ciència: per conèixer l'ordenació de les coses creades a Déu;

6è, do de pietat: per comportar-nos com a fills de Déu i com a germans dels nostres germans els homes, bo i sent altres Cristos;

7è, do de temor de Déu: per rebutjar tot el que pugui ofendre Déu, com un fill rebutja, per amor, el que pot ofendre el seu pare.

Els fruits de l'Esperit Sant «són perfeccions que l'Esperit Sant forma en nosaltres, com a primícies de la glòria eterna» (*Catecisme* 1832). Són actes que l'acció de l'Esperit Sant produeix habitualment en l'ànima. La tradició de l'Església n'enumera dotze: «caritat, goig, pau, paciència, longanimitat, bondat, benignitat, mansuetud, fidelitat, modèstia, continència, castedat» (Ga 5,22-23 Vulgata).

8. Influència de les passions en la vida moral

Per la unió substancial de l'ànima i el cos, la nostra vida espiritual —el coneixement intel·lectual i la voluntat lliure— es troba sota la influència (per a bé o per a mal) de la sensibilitat. Aquest influx es manifesta en les *passions*, que són «les emocions o els moviments de la sensibilitat, que inclinen a actuar o a no actuar davant d'allò que sentim o imaginem com una cosa bona o dolenta» (*Catecisme* 1763). Les passions són moviments de l'*apetit sensible* (irascible i concupiscible). Es poden anomenar també, en un sentit ampli, «sentiments» o «emocions».²⁹

Són passions, per exemple, l'amor, la ira, la por, etc. «La passió més fonamental és l'amor provocat per l'atracció del bé. L'amor causa el desig del bé absent i l'esperança d'obtenir-lo. Aquest moviment desemboca en el plaer i la joia del bé posseït. L'aprehensió del mal causa l'odi, l'aversion i el temor del mal que pot sobrevenir. Aquest moviment desemboca en la tristesa del mal present o en la ira que se li oposa» (*Catecisme* 1765).

Les passions influeixen molt en la vida moral. «En si mateixes, les passions no són ni bones ni dolentes» (*Catecisme* 1767). «Són moralment bones quan contribueixen a una acció bona, i dolentes en el cas contrari» (*Catecisme* 1768).³⁰ Pertany a la perfecció humana que les passions siguin regulades per la raó i dominades per la voluntat.³¹ Després del pecat original, les passions no es troben sotmeses del tot a l'imperi de la raó, i sovint porten a fer el que no és bo.³² Per encarrilar-les habitualment cap al bé es necessita l'ajuda de la gràcia, que sana les ferides del pecat, i la lluita ascètica.

La voluntat, si és bona, utilitza les passions ordenant-les al bé.³³ En canvi, la mala voluntat, que segueix l'egoisme, sucumbeix a les passions desordenades o les fa servir per al mal (cf. *Catecisme* 1768).

Paul O'Callaghan

²⁹ Cal tenir en compte que també es parla de «sentiments» o «emocions» suprasensibles o espirituals, que no són pròpiament «passions» perquè no impliquen moviments de l'*apetit sensible*.

³⁰ Per exemple, hi ha una ira bona, que s'indigna davant el mal, i també hi ha una ira dolenta, descontrolada o que impulsa cap al mal (com s'esdevé en la venjança); hi ha una por bona i hi ha una por dolenta, que paralitza per fer el bé, etc.

³¹ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2.24.1-3.

³² De vegades poden dominar de tal manera la persona que la responsabilitat moral es redueix al mínim. Altres vegades poden augmentar la gravetat moral de l'acció dolenta.

³³ «La perfecció moral és que l'home no sigui mogut al bé únicament per la seva voluntat, sinó també pel seu *apetit sensible* segons aquesta paraula del salm: "Ple de goig i amb tot el cor, aclamo el Déu que m'és vida" (Sl 84,3)» (*Catecisme* 1770). «Les passions són dolentes si l'amor és dolent, bones si és bo» (sant Agustí, *De civitate Dei* 14.7).

Bibliografia bàsica

Catecisme de l'Església catòlica 1762-1770, 1803-1832 i 1987-2005.

Lectures recomanades

Sant Josepmaria, homilia «Virtuts humanes», a *Amics de Déu* 73-92.